

До спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.051.059
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

ВІДГУК
опонента Громовчук Мирослави Володимирівни на дисертацію
Гордюка Сергія Анатолійовича «Конституційно-правове
регулювання духовно-культурних відносин в Україні»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 081 Право

Актуальність теми. Духовно-культурні відносини є однією з найбільш крихких і тендітних сфер суспільного життя, відтак державі слід бути вкрай обережною при здійсненні свого владно-організовуючого впливу. Тим більш це стосується тих держав, котрі, перебуваючи в умовах демократичного транзиту, змушені спрямовувати й координувати увесь комплекс суспільних реформ. Відповідним чином ці процеси позначаються й на конституційному праві, котре, як жодна інша галузь національного права, відчуває на собі вплив ідеологічних чинників.

Правове регулювання духовно-культурних відносини являє собою систему юридичного інструментарію, за допомогою якого державна влада впливає на названі відносини з метою надання їм бажаного розвитку. Держава встановлює межі регульованих цих відносин, які залежать від низки об'єктивних і суб'єктивних факторів (особливості цих відносин, державна зацікавленість), видає нормативні акти, що передбачають права і обов'язки суб'єктів, приписи про належне і можливе в їхній поведінці.

Відповідні зміни в правовому регулюванні мають здійснюватися на міцній науковій основі, втім сучасна доктрина конституційно-правових зasad духовно-культурної системи в Україні не відповідає вимогам сьогодення, внаслідок чого простежується низка серйозних проблем щодо нормативно-правового регулювання та правозастосовчої діяльності в даній сфері. Загалом, у

вітчизняній конституційно-правовій науці проблеми духовно-культурної системи є одними з маловивчених.

Варто відзначити, що деякі вітчизняні вчені-конституціоналісти, досліджуючи специфіку конституційного ладу України та його зasad, розкривали окремі питання конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин (Д. М. Бєлов, А. З. Георгіца, М. В. Громовчук, В. Ф. Погорілко, О. В. Совгиря, О. В. Скрипнюк, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, Н. Г. Шукліна та ін.). Проблеми нормативного закріплення та реалізації основних культурних прав і свобод людини та громадянина були предметом досліджень таких вчених-правознавців як: В. І. Акуленко, О. Д. Бойко, В. О. Боняк, О. Ю. Висоцький, П. П. Гудзенко, Г. Г. Єфіменко, Г. В. Касьянов, Ф. М. Кирилюк, В. Ф. Клочко, О. Г. Кушніренко, Я. І. Мандрик, Т. М. Мілова, А. С. Пазенко, А. А. Пискач, О. В. Пушкіна, П. М. Рабінович та ін. Втім конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин в Україні досі ще не було предметом комплексного юридичного аналізу та самостійного дисертаційного дослідження. Означені фактори зумовлюють гостру актуальність теми дисертаційного дослідження С.А. Гордіюка, його неабияку теоретичну і практичну значущість в умовах розбудови конституційних зasad демократичної, правової, соціальної державності, де визнається ідеологічний плюралізм і найвища соціальна цінність людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження сформульована згідно із Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. № 2623-III, Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р, та Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2016-2020 рр., затвердженими загальними зборами Національної академії правових наук України 3 березня 2016 р. Тема дисертації затверджена вченою радою юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, протокол № 2 від 19.10.2017 р.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатнім. Аналіз дисертаційної роботи свідчить про те, що Гордіюку С. А. вдалося досягнути мети дослідження – виробити цілісну концепцію конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин, здатної стати доктринальною основою для відповідних політико-правових реформ в Україні.

Представлені у дисертації наукові результати, висновки та практичні рекомендації є достовірними та доведеними. Методологічна база дослідження є сучасною й адекватною меті та завданням дослідження.

Обґрунтованість висновків та пропозицій дисертанта забезпечена також значною джерельною базою, що налічує 310 найменувань (серед яких близько 80 іншомовних). Обґрунтованість та достовірність сформульованих у дисертації висновків та пропозицій обумовлена також архітектонікою роботи, що дозволила логічно, послідовно й повно виконати всі поставлені завдання.

Оформлення дисертації відповідає вимогам п. 10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 (зі змінами) та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40.,

Ступінь апробації та впровадження результатів дисертаційної роботи. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться у дисертації, висвітлені автором у 7 наукових публікаціях, з яких 4 наукові статті (2 статті опубліковано у фахових виданнях України, дві – у зарубіжному журналі). Наведені дані свідчать про те, що кількість наукових публікацій здобувача є достатньою. Зміст вказаних публікацій не є тотожним. Основні результати дисертаційного дослідження були предметом обговорення на XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Від громадянського суспільства – до правої держави» (м. Харків, 20 квітня 2018 р.), Науково-практичному семінарі «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (м. Харків, 17 травня 2019 р.), а також на

Міжнародній науково-практичній конференції «Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends»: conference proceedings, (м. Люблін, Республіка Польща, 30-31 жовтня 2020 р.).

Наукова новизна положень дисертації зумовлена як самим предметом так і метою дослідження. Рецензована праця є першою у вітчизняній юридичній науці науково-дослідною працею, в якій представлено цілісне і комплексне бачення конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин, обґрунтовано низку нових висновків і концептуальних положень, а також сформульовано практичні рекомендації з досліджуваних питань..

Зокрема, дисертантом уперше окреслено систему духовно-культурних відносин як предмет конституційно-правового регулювання; під духовно-культурними відносинами запропоновано розуміти систему базових суспільних відносин, пов'язаних зі створенням, поширенням, використанням, зберіганням та охороною об'єктів духовної і матеріальної культури. Так само вперше автором розкрито проблеми взаємодії конституції та ідеології в аспекті регулювання духовно-культурних відносин; обґрунтовано висновок, що в умовах плюралістичної демократії жодна політична ідеологія не може бути домінуючою в тексті Основного Закону; відтак будь-яка конституція, що ґрунтуються на ідеалах плюралізму, закономірно являє собою певний ідеологічний компроміс на шляху до суспільного ідеалу.

Важливою новелою представленого дослідження є також те, що в ній з'ясовано специфіку правового регулювання духовно-культурних відносин в аспекті еволюції конституційної держави; обґрунтовано тезу про те, що з розвитком конституціоналізму від ліберального до соціального інструментарій конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин змінюється від виконання суто негативних зобов'язань (шляхом проголошення основоположних свобод людини у духовно-культурній сфері та заборони дискримінації за ознаками мови, віросповідання тощо) до прийняття на себе позитивних зобов'язань щодо духовно-культурного розвитку особи та інституціоналізації цих відносин (у т.ч. шляхом створення закладів освіти

науки, культури та їх бюджетного фінансування, створення нормативно-правової основи в цій сфері та ін.).

Новаторський характер дисертації виявився також у тому, що в ній уперше узагальнено досвід регулювання духовно-культурних відносин у зарубіжній конституційно-правовій практиці; обґрунтовано висновок про те, що предмет такого регулювання складають відносини щодо: створення матеріальних та духовних цінностей культури; освоєння досягнень культури; охорони матеріальних та духовних цінностей культури; відповідно, на рівні основних законів закріплюються принципи духовно-культурної системи, основні культурні права людини і громадянина, засади правового регулювання у сфері освіти, науки, культури, сімейних відносин, віросповідання, засади охорони культурної спадщини. Важливим внеском у розвиток вітчизняної конституційно-правової доктрини є також те, що дисертантом визначено принципи конституційних зasad духовно-культурної системи в Україні; до них віднесено принципи: духовно-культурної свободи індивіда, ідеологічної багатоманітності, світської держави, державного монолінгвізму, консолідації та національно-культурного розвитку Українського народу, а також підтримки закордонних українців.

Варто відзначити конструктивний критицизм дисертанта, його спрямованість на підвищення рівня забезпеченості культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні. У даному контексті варто відзначити пропозиції автора пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання духовно-культурних відносин в Україні, у т.ч.: а) доповнити Конституцію України окремою статтею, присвяченою культурі та її значенню для розвитку українського суспільства; б) перелік основних культурних прав людини і громадянина в Конституції України доповнити правом на доступ до культурних цінностей; в) Закон України «Про культуру» узгодити з політико-правовими документами декларативного характеру (стратегіями і концепціями), що стосуються духовно-культурної сфери; г) процес децентралізації публічної влади повною мірою поширити на духовно-культурну сферу.

Обсяг окремих підрозділів дисертації є досить збалансованим, а їхній зміст наповнений положеннями, що викликають істотний науковий інтерес і можуть слугувати підставою для продовження конструктивної наукової дискусії.

Передусім, заслуговує на увагу положення дисертації про те, що предмет конституційно-правового регулювання духовно-культурної системи в сучасних державах складають три основні групи суспільних відносин: а) відносини щодо створення матеріальних та духовних цінностей культури; б) відносини щодо освоєння досягнень культури; в) відносини охорони матеріальних та духовних цінностей культури. Відповідно, на рівні основних законів закріплюються принципи духовно-культурної системи, основні культурні права людини і громадянина, засади правового регулювання у сфері освіти, науки, культури, сімейних відносин, віросповідання, засади охорони культурної спадщини (с. 104-105 дисертації). Цілком обґрунтованим є й висновок автора, що в державах плюралістичної демократії конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин має обмежений характер і виходить з визнання свободи індивіда у виборі форм і способів духовно-культурного самовираження, тоді як держави політичного монізму намагаються усіляко підпорядкувати духовно-культурну активність особи цілям державного будівництва.

Принципове значення має висновок автора про те, що процеси європейської інтеграції привели до того, що метою політики ЄС у духовно-культурній сфері стало формування європейської ідентичності та виведення на перший план спільної культурної спадщини. Відповідно, рух України до ЄС включає в себе й рух до «української європейськості» (с. 104 дисертації).

Дисертант цілком слушно зауважує, що культурні права мають свої особливості: вони становлять групу прав людини та громадянина, яка є базисною для розвитку інших прав; відображають духовні та правові закономірності розвитку держави й громадянського суспільства; визначають зміст і рівень гуманізму українського законодавства та його відповідність міжнародним соціальним стандартам; забезпечують духовний розвиток людини

й визначають його вплив і роль на розвиток політичної, економічної, духовної, соціальної та культурної сфер держави й суспільства (с. 149-150 дисертації).

Слід відзначити гуманістичну спрямованість дисертаційного дослідження С.А. Гордіюка. У даному контексті заслуговує на підтримку теза автора про те, що розвиток культури окремої особи та народу загалом значною мірою залежить саме від наданих державою можливостей розвивати, задовольняти та втілювати в життя свої культурні потреби (с. 150 дисертації).

Важливим з точки зору розгортання авторської концепції конституційно-правових зasad духовно-культурної системи є низка положень щодо громадянського суспільства. Зокрема, дисертант цілком слушно і виважено стверджує, що громадянське суспільство являє собою сприятливе суспільне середовище для формування й поширення демократичної політичної культури і через неї – для зміцнення демократії, надання процесу демократизації незворотного характеру. При цьому він підкреслює, що в межах громадянського суспільства відбувається організація суспільного плюралізму, тобто поєднання й урахування інтересів різноманітних соціальних і політичних сил, формується гуманітарна складова державної політики. Нарешті, в громадянському суспільстві відбувається громадянська соціалізація, тобто засвоєння і підтримка людьми певних стандартів поведінки та діяльності, норм, культурних цінностей і орієнтирів (с. 151-152 дисертації). Справді, громадянське суспільство здатне здійснювати своєрідне культурне регулювання поточних соціальних взаємодій членів суспільства як громадянських суб'єктів; це один із механізмів формування громадської думки щодо найбільш актуальних і значущих соціальних проблем, які впливають на стан усього суспільства.

Безумовною прикрасою роботи стали конкретні приклади активності інституцій громадянського суспільства, що демонструють позитивного досвід перетворень у духовно-культурній сфері (с. 164-166 дисертації).

Розкриваючи роль держави у формуванні та розвитку духовно-культурних відносин в Україні: конституційно-правові аспекти (підрозділ 2.4),

дисертант наводить розгорнуту характеристику сучасного стану духовно-культурної сфери в Україні і, виходячи з цього, формулює цілі й завдання держави у конституційно-правовій площині щодо поліпшення цього стану. Дисертант слушно стверджує, що інфраструктура галузі культури в Україні теж потребує реформування, щоб відповідати вимогам сучасного ринку. Діяльність недержавних культурно-мистецьких центрів вказує на те, що застосування інноваційних технологій, якість надання послуг здатні перетворити культуру на прибуткову галузь господарства. Розв'язанню наявних проблем у державній мережі закладів культури сприятимуть фаховий менеджмент, значні інвестиції для модернізації, впровадження інноваційних технологій у театрах, музеях, мистецьких галереях, бібліотеках.

Заслуговує на підтримку принципова позиція дисертанта щодо необхідності здійснення переходу від британської до французької моделі підтримки культури в Україні, зорієнтованої на потужну й централізовану підтримку національної культури з боку держави. З урахуванням досвіду провідних зарубіжних держав, передусім держав-членів ЄС, у даній сфері, справді доцільно запровадити в Україні підхід, що поєднує в собі принципи політичного невтручання у прийняття рішень і розподіл коштів у межах духовно-культурної сфери, а також децентралізації та врядування на основі консультативно-дорадчого методу (с. 200 дисертації).

У процесі аналізу представленого тексту дослідження встановлено, що дисертаційна робота виконана відповідно до стандартів академічної добросердечності, при використанні наукових розробок та іншої використаної бази автором зроблено належне посилання на джерело.

Дисертант виявив досить високий рівень обізнаності з результатами наукових досліджень інших учених із зазначених у дисертації наукових завдань та їх порівнянності зі своїми результатами наукових досліджень.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, сформовані положення та висновки ґрунтуються на детальному аналізі чинних джерел конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин. Для

аргументації окремих положень використані праці інших науковців, на які зроблені відповідні посилання. У статтях та наукових доповідях застосовано лише авторські ідеї та розробки.

Зміст дисертаційного дослідження Гордіюка С. А. відповідає науковій спеціальності 081 «Право», за якою вона подана до захисту. Проведений аналіз дисертації свідчить, що автор набув теоретичні знання, уміння, навички та компетентності за спеціальністю 081 «Право».

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Поряд із вищезгаданими надбаннями у роботі Гордіюка С. А., як у будь-якому новому теоретичному дослідженні складного та багатоаспектного наукового завдання, що відображає певний творчий потенціал, містяться положення, які видаються недостатньо обґрунтованими, принаймні дискусійними:

1. Деякі автори (зокрема, Б.А. Страшун) не вживають термін «духовно-культурна система», обстоюючи позицію, що духовно-культурні відносини являють собою сумативне явище, позбавлене цілісності. Натомість у рецензованому дисертаційному дослідженні терміни «духовно-культурні відносини» і «духовно-культурна система» вживаються, фактично, як синонімічні. Така позиція автора не обґрунтована в дисертації, тож потребує додаткової аргументації під час захисту.

2. У сучасній конституційно-правовій науці простежуються два діаметрально протилежні підходи до розуміння ролі конституційної держави в регулюванні духовно-культурних відносин. Зокрема, Б.А. Страшун стверджує, що в демократичній державі дана сфера суспільних відносин має регулюватися конституційним правом якомога меншою мірою порівняно з іншими підсистемами суспільного ладу, тоді як І.А. Пальоний вважає, що в країні, де духовно-культурна сфера відносин державою не регулюється зовсім або ж регулюється найменшою мірою, відсутній конституціоналізм. Хотілося б почути позицію дисертанта з даного приводу.

3. Заслуговує на підтримку висновок дисертанта про те, що «ідеологією конституційної держави є конституціоналізм», а будь-яка конституція, що

ґрунтуються на ідеалах плюралізму, закономірно являє собою певний ідеологічний компроміс на шляху до суспільного ідеалу (с. 58 дисертації). Водночас дисертант обходить увагою питання про те, яким чином забезпечити участь народу у визначення державної ідеології та знаходженні відповідного компромісу.

4. Дисертант відносить право на освіту до розряду «асиміляційних прав», стверджуючи, слідом за багатьма іншими авторами, що його можна віднести і до соціальних, і до культурних, і навіть до громадянських прав і свобод (с. 137 дисертації). Визнаючи відносність будь-якої класифікації, маємо відзначити помилковість одночасного віднесення права на освіту одразу до кількох груп за одним критерієм. Адже, з одного боку, такий підхід суперечить вимогам формальної логіки, а з іншого – переносить акцент з головних, сутнісних ознак досліджуваного явища на другорядні. Річ у тім, що сутність права на освіту полягає у визнаній суспільством і гарантованій державою можливості людини здобути певний рівень знань, необхідний для повноцінної участі в суспільному житті та професійній діяльності, тобто отримати певний обсяг освітніх послуг для задоволення своїх соціальних потреб. Та й сам дисертант в іншому місці свого дослідження визнає, що «духовна культура не тотожна «начитаності» або «освіченості», адже знання самі по собі не можуть зробити людину особистістю, здатною до свідомих і відповідальних вчинків» (с. 25). Вважаємо, що за даних умов право на освіту більш коректно класифікувати виключно як соціальне право, не забиваючи, звісно, про його пов’язаність із духовно-культурною сферою.

5. На наш погляд, авторові варто було б приділити більше уваги формулюванню конкретних пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства у духовно-культурній сфері, зокрема не тільки до Закону України «Про культуру», але й інших законодавчих актів, які на сьогодні піддаються суттєвій критиці з боку фахівців.

Однак, висловлені зауваження істотно не впливають на загальну високу оцінку дисертаційної роботи та мають дискусійний характер, тим більш, якщо

мати на увазі фундаментальність проблематики, яку досліджує здобувач ступеня доктор філософії.

Висновок. Дисертація Гордіюка Сергія Анатолійовича на тему «Конституційно-правове регулювання духовно-культурних відносин в Україні» є комплексною, завершеною науковою працею, в якій міститься теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягає у виробленні цілісної концепції конституційно-правового регулювання духовно-культурних відносин, здатної стати доктринальною основою для відповідних політико-правових реформ в Україні. За своєю актуальністю, новизною постановки та вирішення досліджених проблем, теоретичним рівнем і практичною корисністю, достовірністю і обґрунтованістю одержаних результатів названа праця відповідає вимогам, що встановлені Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та Тимчасовим порядком присудження наукового ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167 (з наступними змінами), а її авторка – Гордіюк Сергій Анатолійович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Опонент

Доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
доктор юридичних наук

М.В. Громовчук

16.12.2021

